

ادبي بحثونه

ليكونكى

ڪل پڇا «فت»
Ketabton.com

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ غواړي چه د پښتو يو قيمتي ادبي اثر د خپروني ډگر ته راوباسي.

دا کتاب «ادبي بحثونه» نومېږي او د پښتو د پياوړی او قوي ادیب ښاغلی گل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی گل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کېږي د يو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هیچاته یې د ښودلو او ستایلو حاجت نشته. دی تقریباً له شپاړسو کالو راهیسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کېږي لگیادی کار کوي او تر اوسه یې ډېر منظوم او منثور آثار لیکلي دي چه ځینې چاپ شويدي او ځینې نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کېږي لغوي څېړنه، بله ډیوه، پښتو سندري د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادی پیغام یې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده يو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کېږي او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړی کېږي يو بل غوره کتاب زیاتېږي. او ښایي چه پښتانه ئې له لوستلو څخه فايده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صدیق الله رشتين د پښتو ټولني لوي مدير)

د پښتو ټولني
د ادبياتو د خانگي له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جايزه
اخيستي ده

فهرست

سر ليك:	مخ:	سر ليك:	مخ:
ادب	۱	لغوي تدقيق	۱۹-۲۰
د ادب د كلمې اصل	۱	دادب بڼه او ګاڼه	۲۰-۲۱
د ادب د كلمې تاريخ	۱-۲	فصاحت	۲۱
د ادب تعريف	۲	بلاغت	۲۱-۲۲
د ادب تقسيم	۲	عواطف	۲۲
شعر	۳-۴	د عواطف ووصدق	۲۲-۳۳
شعر د خوشحال په نظر كښې	۴-۵	د عواطف و تجلې او ظهور	۳۳
شعر د حميد په نظر كښې	۵-۶	د عواطف و ثبات اونه رالويده	۳۴
شعر د شيدا په نظر كښې	۶	خيال	۳۴
شعر د عليخان په نظر كښې	۷-۸	مبتكر خيال	۳۴-۳۵
په ژوند كښې د شعر او ادب اغيزه	۸-۱۵	مصور خيال	۳۵
دادب تاثير په اسلامي فقه او ديني		مفسر خيال	۳۵-۳۷
احكامو كښې	۱۶	تمثيل	۳۷-۳۸
حقيقت او مجاز	۱۷	ددې بخت خلاصه	۳۸
صريح او كنايه	۱۷	عاميانه بلاغت	۳۸-۴۰
ظاهر، نص، مفسر، محكم	۱۷-۱۸	د پښتو څولنې	۴۰-۴۳
داسـتـثـنا بـحـث	۱۸-۱۹		

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ادب

د ادب د کلمې اصل:

اصل يې " هذب " دی د بې عيبه په معنی.

د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالیدله چې ځینې ځانګې او ځینې بناخونه به یې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوساتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چا ته هم وویل شوه چې عیبونه به یې ورک شوه یعنی مهذب به شو.

ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهبذب کلمه د یوه کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شویده، ځکه چې معنوي او عقلي امور له حسي اشیاو څخه ماخوذ دي لکه د عقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقا ل څخه ماخوذه ده.

نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډیر مثالونه لري لکه: هدم، هدم، جدم، جدم د قطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربي کې متعارف دي لکه: اهل، آل، ماه، ما او داسې نور....

نو هذب، هذب شو او هذب په ادب بدل شو.

ځینې وايي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کیده چې خبرې به یې خورې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربي او یوناني لغتونه یوله بله کېد شوي دغه لغت هم له یوناني څخه اخستل شوی دی. ځینې نور وايي چې ادب له (د ا ب) څخه ماخوذ دی چې دعادت په معنی دی او د حال و شان په معنی هم ذکر شوی دی لکه: (کد ا ب ا ل فرعون) مگر دغه راز اشتقاق په عربي کې ډیر نظایر نه لري.

د ادب د کلمې تاریخ:

ځینې وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتدا کې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کې راغلې ده او نه په قران کې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث (ادبي ربي فاحس تادبي) کې ذکر شوې ده (دا حدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځینې نور وايي چې دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قرآن کریم کې نشته ددې دلیل نشي کیدای چې دا کلمه په هغه وخت کې هېڅ موجوده نه وه.

دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دلیل راوړي چې کوم وخت چې دا کلمه په حدیث او اصحابو یا تابعینو په اقوالو کې راغله او هېچا یې د معنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجالانه ده ویل شوې.

وايي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډيره راغلي ده او د جاهليت په وخت کښې هم (اکثم) بن صيفی د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړيده.

د ادب تعريف:

لغوي معنی خويي تهذيب دی او څه شی چې له چاسره يا له کوم شي سره لایق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کيږي لکه: دمجلس آداب د معاشرت آداب او داسې نور.....

اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کيږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوروالی او پيکه توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.

د ادب په تعريف کښې ويل شوي دي چې ادب د ښو الفاظو په وسيله دخپلو احساساتو او ادراکاتو يا دزره دخبر وښکاره کول او داوردو نکو په ذهن کښې بې کښنول دي، يعنې ادب يوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کښې ملحوظ دی.

د انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم دکلماتو دښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ويل کيږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسيم:

ادب د خپل جوهرې او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دی:

ادب محض، ادب مخلوط.

ادب محض هغه دی چې بې د بيان له لطف او خوروالي څخه او بې د بدیع احساس له تحريکه بل مقصد او بله غايه په کښې نه وي لکه ځينې عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حميد او خوشحال او نورو شاعرانو په ديوانو کښې گورو يا ځينې منثور اشعار چې دطبيعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په کښې وي.

مخلوط ادب دپته وايي چې يو اديب کوم تاريخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پرايه کښې راوړي او ادبي رنگ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړی صورت کښې غايه ده.

دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحی کیفیتونه، حسن او جمال، دطبیعت ښکلي مظاهر او مناظر، نفسي اغيزې، قلبي تمایلات گڼل کيږي. مگر دوهم قسم ادب هرڅه په غير کښې نيسي او کيدای شي چې سړی ساينس او تخنيکي يا رياضي مسایلو ته هم ادبي رنگ ورکړي او ادب په هرڅه کښې گډ کاندې.

شعر

څوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو او عواطفو کېنې تحریک پیدا کوي، ځینې نور وایي هر کلام چې دغه کار کولی شي وزن او قافیه ولري او که نه هغه شعر دی.

څوک بیا وایي چې نه هر څه چې په زړه اثر کوي او په انسان کېنې تعجب یا جوش او جذبې پیدا کوي هغه شعر دی، نو ددوی په نظر کېنې جهان ټول شعر دی چې سړی یې داسمان په ستورو او شفق کېنې، د ډکواو مستو سیندونو په څپو، د ګلونو او چمنونو په رنگ او طراوت کېنې دغرو په لوړو څوکو، د ابشارونو په مستی، د بلبلو په شور، د بڼکلو په بڼایسته سترګو او نازنو کېنې کوري، نه یوازې دانه! دمهجوړو او ارزومندو په اوسیلیو، د دردمنو په آه و فریاد، د مظلومانو په ژړا کېنې هم شعري کیفیت موجود دی.

له دغسې مختلفو تعریفونو څخه معلومېږي چې یو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثیر کوي او په کلاسیکي تعبیر (بدیعي احساسات په شور راوړي) هغه خو اړو ورو شعردی، نوکه ځینې نور شیان هم شعري وي به، مگر هغه شعر چې خلق پرې یو شاعر ستایي هغه همدغه شی دی او په الفاظو کېنې ځای لري ددې شعر د عناصرو او اصلي اجزاو په باب کېنې ډیرې خبرې شویږي چا په شعر کېنې وزن ډیر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډیر اعتنا کتلي دي، پخوا به خلکو دغه شعري صنایع چې ځینې لفظي او ځینې معنوي دي د شعر په ماهیت او حقیقت کېنې داخل ګڼل مگر اوسیني یې د شعر لباس او زیور بولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرینو او منقدینو دغو صنعتو ته په اصلي نظر کتل او د شعر قیمت یې په همدغه معیار سنجاو، ددوی په نظر کېنې به ښه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکښې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظیر، صنعت مشاکله، صنعت مزاجه، صنعت ارضاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توریه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفریق، صنعت جمع او تفریق، جمع او تقسیم، جمع او تفریق و تقسیم، حسن تعلیل، استنباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....

یا به په کېنې له لفظي صنایعو کار اخستل شوی و لکه: تجنیس، قلب، اشتقاق، رد العجز علی الصدر، ذوالقافیتین، متلون او داسې نور.....

مګر اوس څوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي او د شعر ناوې پخپله کوري، په دې کېنې څه شک نشته چې یو ښه لباس په هروخت کېنې هر چاته ضرور دی او بې لباسه شیان ښه نه ښکاره کېږي، مګر لباس په هروخت کېنې تغیر کوي او د زیب و زینت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې یووخت بڅی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کېږي، کله په کالو کېنې ډیر افراط کېږي او کله بیا هغه پازیبونه او د سرو نټکی له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کېنې خپل لباس او زیور له پخوانه بل راز کړی دی او هغه ټول پخواني کالي نه اغوندي، که څوک یې په ډیر زور او تکلف ورواغوندي نو خلک یې نه خوښوي بلکه عیب یې ګڼي.

دغه اوسنۍ نظریه چې د شعر په باب کېنې پیداشوې او شعر غیر له دغو ادبي صنایعو څخه یو بل معنوي شی بولي د پښتو په اشعارو کېنې یې له پخوا نه تطبیق وینو او زموږ ددې وخت ځینو ښاغلو ادیبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډیر تکلیف یو یو بیت چېرته په دیو انونو کېنې د مثال او نمونې په ډول پیدا کړي د هماغه صنعتونه دي چې په غیر قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کېنې پیداشوي او څه ډیر زیات کوبښن وریسې نه دی شوی. یعنې پښتنو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندرې به یې ویلې نوکه به ځینې صنعتونه هم په کېنې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګاڼه او همدغه شی ته یې شعر نه وایه بلکه د زیور او لباس په نظر یې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوشبینۍ اومحض تعبیراتو حمل نشي شعر به د ځینو پښتنو شاعرانو په نظر کېښي ونښو،
چې دوی شعر ته په کومه سترګه کتلي دي او د شعر ماهیت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعر د خوشحال خان په نظر کېښي:

لکه غشۍ لره بویه تیرانداز

هسې شعر لره بویه سحر ساز

همیشه دزره پله لاس تلله د وزن

زیات وکم له وزن نه یوتوری غماز

په تور آس د حقیقت ناوې سپره کا

په سپین مخ پلونیولی دمجااز

سل جلوې سل کرشمې سل مکیزونه

په نظر کېښي یې ښکاره دسترګوناز

دصنعت زیورپه خورنگه ورپورې

د تشبیه چندن چووه باندي طراز

دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه

سرتراپیه درست صورت سره یوراز

که په نظم کېښي کارګه او تپوس راوړي

هم دزرونو په ښکار ګرځي لکه باز

چې يوه وينا يې وکړه هونښيار هغه

عاقلان به ويل کاندي په ايجاز

خوشحال په دې بيتوکښې کمال کوي چې خپل اغاز په غشي اوتيراندازي کوي ځکه چې دشرغشي هم په زرونو لکيري او همدغه يې هدف دی، سحرويل ورته که څه هم نوی تعبير نه دی مگر منلی او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه يوزيات ياکم توری غماز بولي ډيرښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه کلمه نشوپيداوکولی، که ووايو چې د غماز کلمه به هيچا دغسې په ځای نه وي استعمال کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحال له دغه شعر څخه معلوميري چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دريم بيت کښې چې دحقيقت ناوې په تورآس سپروي اوپه سپين مخ بې دمجاز پلو نيسي څومره ښه تعبير دی ځکه چې حقيقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن کښې يې لري او ديوې کلمې استعمال په موضوع له، معنی کښې حقيقت بولي او په نورو ځايو کښې يې مجاز کښې د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنی لري او نورکوايف په کښې لیده شي. په هرصورت مورويلی شو چې خوشحال بې حقيقته کلام ته شعر نه وايي او بې حقيقت له سپين مخه دمجاز بنايسته پلواورنگين پورنی هم څه اصلي غايه نه بولي.

د خوشحال په نظرکښې شعريوه حقيقي ناوې ده چې هم سپين مخ لري هم مجازي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکيزونوسره يې په سترگو کښې هم نازشته او دصنعت څورنگه زيور ورپورې دی.

وگورئ! چې خوشحال صنعت ته د زيور په سترگه گوري او اصلي معشوقه يې نه گڼي دمضمون دنزاکت غمزه هم بې له صنعته يوبل شی گڼي او سر تر پايه دشر په صورت کښې تناسب اوبوراز والی غواړي بيانو وايي چې په دغسی نظم کښې که کار که او تپوس راوړل شي هم داسې باز ورځني جوړشي چې د زرونو ښکارکوي.

هو! دشرله زرونوسره کاردی او د همدغه ښکارلپاره پيداشوی دی په دې بيت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه اوتپوس نه زره ورونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزره دښکارپه يادلو سړي ته دخپلې اولې مسرې تيراندازي اوغشی هم يادوي، په وروستی بيت کښې چې ايجاز يوه شاعرانه او ادبي هونښياري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ايجاز او زياتو دلاتونوته به هم اشاره کوي چې څومره ښه مطالب يې په کښې ځای کړی دی او په يوڅو بيتوکښې يې دومره څه ويلي دي چې يوه لويه مقاله يابوه رساله ورځني جوړیدی شي.

شعر حميد په نظر کښې:

شعر نه دی داخوناب دزخمی زره دی

يادستی وتلی دم لسه خولې دمږه دی

يا نغمه دنيم بسمل مرغنه دخولې ده

يا مجنون ته معمابښکلې لیلی ده

یاسا دویندو و اباسا دویندو هلی موج دی

یالسه بناره دحیرت وتلی فوج دی

دلته که خه هم حمید په ظاهره کبې وایي چې شعرنه دی مگر مطلب یې دادی چې همدغه شی شعر دی او په دې درې بیتو کبې دی خپله نظریه د شعر په باب کبې پوره بنکاره کوي. که خوک دا بیتونه په دقت وکوري هغه پوهیږي چې حمید شعرته خه وایي او شعر دده په نظریه کبې څنکه بنکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مگر حکم یې عام دی) دی وایي شعر یاد زخمې زره خوناب دی یا هغه وروستی دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډیر حسرت وتلی وي او ډیرې ارزوګانې پرې ایښي وي یا د عشق د نیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دویندو د جوش موج یا یو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وایي اود حیرت له بناره یې راوتلی ګڼي.

د حمید زیات مهارت په دی کبې دی چې د شعر په تعریف کبې یو عالم تر دد بنکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پیژندل څه اسانه کارنه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر دانسان بدیعي احساسات خو ځوي مگر که پوښتنه وشي چې څنکه او په څه راز، او شعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډیره کرانیري او د حمید غوندې یو موشکاف بویه چې دا ځواب ووايي او د شعر په معرفي کبې د شعر د تاثیر علت او سبب هم بیان کړي.

د حمید دغه تعریف چې د شعر لپاره شاعرانه تعریف دی، مور دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد او احساس، یو د عشق او جمال پیغام، دیوه هیجان او اعجاب او تحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کبې یې ګورو.

شعر د شیدا په نظر کبې:

مضمون د شعر لکه پیکر دی

رنګین الفاظ یې رخت و زیور دی

ورته ضمه ضرور دی دا دواړه څیزه

پیکر که هر څو دلربا تا تر دی

شیدا هم په شعر کبې پیکر او زیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي او شعاري په الفاظو کبې ولټوي مگر بې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي او په دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووايو له دغه ضرورته هیڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور یې وبولو ځکه چې د الفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هر څوک پوهیږي چې ادبي کلمات په هر چا او هر ځای کبې قوي حاکمیت لري.

ډیر شعرونه شته چې یو مضمون په کبې راغلی دی او د توار په اثر کبې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مگر دیوه الفاظ شاعرانه دي او د بل نه دي ځکه دیوه شعر ښه ګڼل کیږي او د بل هغومره نه.

شعر د عليخان په نظر کښې:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه يې اغوندي انسان گاهې سبوع

عنوانات دي دا ابیات معنون حکم

ښه بد گوره دمحمول او د موضوع

د عليخان له دې دوه بيتو معلومېږي چې دی منظوم الفاظ شعر گڼي او وايي چې شعريو لباس دی چې کله به يې ښه سړی اغوندي او کله بد، يعنې دی لکه خوشحال او شیدا شعر يو پيکر نه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس يې گڼي چې کله يوه ښه شي او کله بد شي ته په غاړه کيږي، د عليخان نظريه هم د شعر په نسبت لکه د پخوانيو نظريه داسې ده اوس هم ځينې کسان شته چې وايي شعريو ښايسته لوبی دی چې کله په کښې دوا او کله پکښې زهر لويږي يا شعر يو زيور دی چې کله ښې ښځې او کله بدې ته په غاړه کيږي (۱)

مگر د عليخان په نظريه کښې يوشی شته چې دی يې دې خبرې ته اړ کړی دی چې شعر ته لباس ووايي، هغه شی دادی چې عليخان له ځينو داسې ملايانو سره خبرې کوی چې هغوی شعر ممنوع گڼي نو دی مجبور دی چې شعر ته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب يې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بيتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمان شعر په څه گڼي ممنوع

ډير ابیات له آنحضرته دي ممنوع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

گاه يې اغوندي انسان گاهې سبوع

که چيرې عليخان بې ددغسې کوم عامله د شعر حقيقت بيانولی يا چا ترينه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ يقين دی چې شعر به يې تش لستونی نه و گڼلی ځکه چې عليخان کوم داسې شاعر نه دی چې د شعر حقيقت او معنويت ته نه وي پريوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده ديوان وگوري او دده شعرونه له نظره تير کړي يقين به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډير سره لري دي. مگر خبرې د اقتضاتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په يوه شي کښې بل شاته وي نظريه يې هم بل راز شي.

(۱) پدې باب په بله ډيوه کې يومضمون شته چې دلته يې بيانہ رانقلوم.

رحمان بابا چې د شعراو ادب په مقام کېني لور خای لري اوسری يقين کولی شي چې دده له نظره د شعر حقيقت پټ نه دی پاته، خوماته يې په ديوان کېني کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظريه په کېني بنکاره کړی وي او مور پوه شو چې شعر دده په نظر کېني څه راز و؟ مگر چې د شعر رنگ و صورت ته يې گورو اودا هم په نظر کېني نيسو چې دی خپل شعر په ساده انشا اوسوزان شعر ستايي پوهيږو چې دی په شعر کېني معنوي حقيقت اوسوز خوښوي او ساده جمال ورته ښه بنکاره کيږي.

په ژوند کېني د شعر او ادب اغيزه

که ژوند او حيات ته ښه خيرو او دانسانانو کاميابی اوناکامی په نظر کېني ونيسو، د بدبختيو اونيکبختيو په پټوپټو سببونو پسې سترگې وغړوو پوهيږو چې ادب او ادبي رجال په دنيا کېني موفق دي او ژوند دادب په ارابوروان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کېني مقبول او هغه کسان چې په بدنظرکتل کيږي په عقل او فکر، عمل او کردار کېني به يې لږ فرق وي مگر په ادبي لحاظ به ډير تفاوت لري.

دا چې له يوه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهيږي يادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړيتوب لري، ددې ټولو خبرو رجحان د هغه ادبي حيثيت اوشخصيت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبيرونه دي.

که سړی داشخاصو شخصيت تحليل کړي او هغه ټول صفتونه چې داشخاصو شخصيت ترې نه تشکيليږي تجزيه کاندې هېڅ شک نشته چې ادبي خصايس او مميزات په کېني ستره برخه لري او دا اجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه خای کېني دی. دلته تاسې د ځينو بدبختوشاعرانو حال اوحيات په نظر کېني مه نيسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خورو خبرو، ظرافتونو او لطيفو، ادبي حکاياتو او اشعارو استفادې کوي خورا لږ دي اوهيڅ په حساب کېني نه راځي.

دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه يواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حال له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخيستلی شي اوکله کله مناسب بيتونه هم په ځينو مواردو کېني ويلي شي نو ددغه راز تطبيقي ادب خاوندان که څه هم بيسواده وي او څه نه شي ليکلی ادبي رجال او د ادب خاوندان بلل کيږي، دغه راز ادبا تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرايدو يامجلو کېني مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کېني يې وگورئ چې څومره ډيراو څومره موفق دي.

که چيرې شعر و ادب يوه و بولو او شاعرانو ته ددغې ډيوې سوي پتنگان ووايو، ويلي يې شو مگر کوم اشخاص چې ددغې ډيوې په رڼا کېني ناست دي، او ادبي محفل يې جوړ کړی کله دشمع په نسبت اوکله دپتنگ په نسبت ښه ښه بيتونه وايي او په مخکېني ورته کتاب وکباب دواړه ايښي وي دا هماغه ادبا دي چې له شعراو ادبه گټه او استفاده کوي. هرچاته به پخپل کوروکلي کېني ځيني کسان معلوم وي چې هغوی په خلقو کېني نفوذ او تاثير لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پيدا شوی وي څوک چې له خلقو سره په خوره ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.

د خپلې مدعا لپاره ادبي دلايل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډير تاثير لري پيدا کولی شي هغه هرگوره په جامعه کېني مقبوليت لري او په ادبي مهارت باندي عزت، ثروت، شخصيت، ښه شهرت، هرڅه گټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حيات حاکميت لري او په دغو خورو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې مور خپه یواو خپګان راپیښ شوی وي، یا کوم مصیبت او بد بختي راغلی وي نو په ادبي ویناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو، په دغسی احوالو کېنې که په یو داسې صحبت او مجلس کېنې کېدون وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یا څوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حال نه پاته کېږي او په وضعیت کېنې تغیر راځي که چېرې کوم دښادی مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق او ادبي استدلال د خوشالی شعرونه ډیر کار کوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کېږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کېنې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادی کېنې راسره دی او یوه خوره یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکی راته خلاصوي او د رڼا زیری راکوي په همدغو مړه وینا هم دادب تعریف نه تمامېږي باید ووايو چې ادب په جګړواو دعوو کېنې شاهد او حکم هم دی ځکه چې په اکثرو مجالسو کېنې چې یوه خبره دڅو تنو په قضاوت فیصله کېږي هلته ادب او ادبي اقتدار ډیر ډیر کومکونه کوي که خبره دواړو ته ولاړه شي په هغه حای کېنې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالفو او مجالسو چې تیرشو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډیرې پټې اوشکاره خبرې لري اویوره محرم معلومیږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزیمانو همشین دخطابو په ممبرونو هم درېږي او په مکتبو او مدرسو کېنې داخلاقو درس هم ورکوي. کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندري وایي چې دتوریالیو او ننکیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خواکېنې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هرشاعر چې کوری په یوه شعر کېنې به ځان یوراز ښيي او په بل کېنې به بل شان معلومیږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان دشاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څو ک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

رښتیا وایي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کېنې ښکاره کوي مګر دا تعریف یوازې دشاعر دپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې کوری دخپل احساساتو لږ او ډیر تابع دی او له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وري او دشاعر پاتې کېږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادېږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چېرې همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هیږزری نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کېنې یوراز نه وي او په ډیرو شیانو کېنې یې فکر یو راز او بل راز کېږي ډیرځله په کوم مجلس کېنې په کومه موضوع بحث کېږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کېږي چې د اکثرو اشخاصو فکرونه هم ورسره اوږي را اوږي او خیالونه بل راز کېږي. ډیر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوینس کړي بل شان شي چې په طبیعي احوالو کېنې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کېنې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډیر فرق په کېنې راځي اوواقعات وحوادث بیخې بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوال او روحي کیفیات په نظر کېنې ونیسي ارومرو به اقرارو کړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کېنې یوراز جلوي کوم اوپه کور و خلوت کېنې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې دشاعر نه دی دډیرو دی. هرانسان کله له دنیانه مرورشي اواخرت په خوب ویني کله بیا ددنیا یوه شېبه عیش او عشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډیرو احوالو کېنې داحساسی او ادبی اغیزو تابع وي او کله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثريت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزمانی اومکانی اغیزو او حواد ټو له تاثیر لاندې وي او تعقل هم دغو اغیزو اوتاثراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر دشاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کيږي او کله به عشقي رنگ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننگ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننگ وغيرت په ډبرو ولي، نو هيڅ تعجب نشته که خوشحال خان يو وخت وايي:

مخ دهغو تورشه چې يې مينې نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل مينې فاني دي
مکړه دنفس نغوته دهوا په لوري مه خه
واړه دنفس چاري شيطاني، نه رحمني دي
کردبدو مکړه بدکاران دبدو کرکا
هرچې نیکوکار دي دنیکي په دهقاني دي

وخوري خملي پاخي نه دي فکرنه دي ذکر
ته خه سړي نه يې دا خوبونه حيواني دي
مه اوسه بې ذکره هميشه اوسه په فکر
ذکر فکري واړه دزړه کاردی روحاني دي
ډير خلق ناپوه دي چې يې ډارنه شي له مرگه
خاندي هوسيري په خه خوبس په ناداني دي

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مينو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره ناري وهي چې خوله يې راکړه.

ياوايي:

مست يم می پرست يم هميشه ياغ په دست يم

يوساعت چې ځي راباندې غم دی بې ياغ

تل هوا هوس کړه تر اوله يوپه لس کړه

ستاله غمه خه دي که زه ولاړم له فراغه

مگر په دې ويلوې هم تنده نه ماتيري او په ډيرو صريحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس بربډو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله گناه او هيڅ انسان داسې نه شي کيدای چې دنفس له خواهشاتو چورلاس واخلي ياشپه او ورځ په لهو ولعب مصروف شي او هيڅکله ورته دمړينې فکر پيدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کيږي او نه بيخي شهواني کيدی شي نوکه څوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي بايد مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي ياپه بل عبارت هم داکوي هم هغه که چيرې شاعر هم دنورو غونډې ټک يا هونسيار شي چې دزړه خبرې اوخپل تمايل پټ کړي ژوند يې يوراز او نغمه يې بل رازوي په شعرکښې به هرگوره دغه خوند او كيف پاته نه شي ځکه چې شعر خود همدې لامله په زرونو تاثير کوي چې د زړه خبرې دي او له حيات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب دتاثير او اغيزې په لحاظ له علم او فلسفې نه ميدان وړی دی او

هغه کسان چې ادبي او خطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال او ادبي سحر په اثر دخلقو په احساساتو لوبې کوي په هغو کسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهينو کاراخلي دهمدې لامله دا اجتماعياتو يو لوی عالم، گوستاولوبون وايي:

که غواړي چې يو جمعيت له خپل تاثیرلاندي راولي نو هرڅه چې ورته وايي په تاکيدي ډول يې وایه او په ډير حرارت يې مکرر کوه! صحيح براهين اومثبت حقايق پريږده او له علمي او منطقي جدول څخه کارمه اخله، له هغو حرکتو اوتمثيلونو ډير کاراخله چې حواس له تاثیرلاندي راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، ورورولي، علم، حقیقت، مساوات ډير ډير وایه! پخپلو خبروکنسې دخلقو خواهشات له نظر لاندي نيسه نه عقلونه.

دگوستاولوبون له دې څو خبرو به معلومه شوی وي چې دادب تاثیرپه خلقو باندي له علم او تعقل نه زیات دی اوصحيح براهين يامثبت حقايق دومره اثرنه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظر تشبیهات يې لري.

که مور پخپله هم په حیات کسې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبيرات او ادبي براهين په رښتيا ډيرقوي دي او دغه راز ادبي رجال چې لکه گوستا لوبون د جمعيتو نو دم تاثر کولو په چل پوه شوي دي او دخپلې وينا په ادبي جاذبه يا دخپلو اوضاعو او حرکتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که ليکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنوروله اشعاروکار اخلي په جامعه کې نفوذ پيدا کوي اوله علمي او عملي رجالو څخه برکښي.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته يې ضرورت نشته پريږدي او يوازې هغه شاعران په نظر کښي ونيسي، چې پخپلو اشعارو يې له پادشاهانو او لویو خلقو څخه ډير انعامونه اخستي دي او ډير قدرونه يې ليدلي دي. د دوی شمير هم دومره زیات دی چې لکه خزانه عامره يولوی کتاب پرې ډک دی اوڅو تنه يې دلته يادوو:

امير خسرو: دې شاعر له ډيرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخشونه ليدلي چې دټولو بيان او رډيري. يوه صله يې چې له سلطان قطب الدين څخه اخستی ده هغه د يوه هاتي (فيل) په تول سره او سپين وو. فرخي سيستاني: په يوه قصيده له امير ابوالمظفر ناصرالدين طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جايزه کښي واخيستل.

فطرتي کشميري: په دوه بيتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخيست.

سيد ذوالفقار شرواني ته په يوه مدحيه قصيده يوه وزير ۷ خرواره ورينيم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاده داراشکوه په دې يوه بيت:

تاک راسرسبزکن ای ابرنيسان در بهار

قطره تامی ميتواندشد چرا گوهر شود

يولک روپۍ وبخښلي.

حياتي کاشي: ده ته جهانگير پادشاه دتعلق نامې په يوه مبحث باندي دده په تول سره او سپين ورکړه. ارزقي وايي: چې طغان شاه سلجوقي کومه ورځ د تختۀ نرد لوبه کوله مگر لوبه يې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هرساعت به يې تورې ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډيرپه ويره کښي وو په دې وخت کښي ارزقي يوه رباعي وويله چې دده له لوبې يې دحسن تعليل په ډول ښه تعبير وکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا يې وروبخښلي اولوبه کوونکي هم له خطر ه خلاص شول، رباعي داده:

گرشاه سه شش خواست سه یک نقشی فتاد

توطن نبوری که کعبتین داد نداد

شش چون نکریست حشمت حضرت شاه

از حشمت شاه روی برخاک نهاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مگر تقدیر داسې پیښوي چې د شپږو خالو مخ د ځمکې لورته کيږي او درې خاله راووزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کيږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کيږي ارزقي په دغه وخت کښې وایي هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړي د شاه له هیبته مخ په خاوروړدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هیڅ خپه شوی و، دغسې په هیڅ او خوشې خبره خوشحالیږي او هغه لاس چې توري ته یې وور بخش ته یې اوردوي.

دې خبرې ته څه ډیر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یو راز او بل راز کيږي او ادب دغسې ډیرې اغیزې لري. سلطان محمود هم کوم وخت په بل حال کښې و، او دایاز دځنو لنډولو حکم یې صادر کړ، چې دهغه ځنې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نتیا پیدا شوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډیر ډیر کارونه کولی شو مگر هغه ځنې یې په هغه ساعت نه شوې اوردولی او حسن و جمال یې بیرته ژر نه شو راکړځولی، داپښیماني ورو ورو زیاتیده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کښې هیچا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هونبیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کښې څه کار نه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سپرده. دټولو سترگې عنصرې ته اوبستې او هغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصرې په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویل:

گرعیب سر زلف بت از کاستن است

چي جای بغم نشستن و خاستن است

وقت طرب و نشاط و می خواستن است

کاراستن سر زپی ر استن است

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالي راغله سلطان دعنصرې خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعی ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترگه گوري هیڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کښې نوڅه دي؟ مگر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هیڅ په کښې نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډیر وجواهرو ځان خرځوي.

دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:

سبابه فلانکي ځای ته دبنکارلپاره څو مکر هر څوک که دمخه تللی و سړیې دو هلو دی ، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو کوري چې یوسړی دمخه روان دی او بنکارته ځي پادشاه په ډیر قهر وویل ته نه یې خبر چې ما پرون څه ویلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو او پوه شو چې بې له شعره بل هیڅوک دپادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ویلی نو یې دابیت ووايه:

من آن ستاره صبحم که از طریق ادب

همیشه پیشرو آفتاب می باشم

دابیت نه و یخې اوبه وې چې د قهر و غضب په اور توپې شوې اوعتاب په لطف و مرحمت بدل شو. دغه راز ادبي اغیزې اوس هم شته مگر په بل رنگ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهر او طلا نه ورکوي نو په زړه کې خو ځای ورکوي او څوورځې پس یې په غیر مستقیم ډول تاثیرات څرگندېږي. اوس هم مور ملتفت نه یو کنه هر څوک تر یوه حده د خورو خبرو او ادبي تعبیراتو له اثر لاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي. یوه ورځ چا حکایت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کور وکلي ته راغلم او تقدیراً په دواړو سترگو غومبسو وچپچلم نو څوک به چې لیدو ته راتله ورته به ویل کیده چې صحت یې ښه نه دی او دراتلو یا کښینا ستلو توان یې نشته، بله ورځ یو آشنا راغی چې دخواړه صحبت خاوند و او دهغه د خورو خبرو خاطرات مانه وو هیر کړي. نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبت نه مې زړه صبر نه شو کړای او په پتو سترگو یې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حال ولیدم راته یې وویل: ډیره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم درپسې خپه شوې وې او په سترگو یې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقیقت نه لري اونه دغومبسو له زرونه څوک خبر دی چې مور ولې چیچي، اود څه دپاره داکار کوي؟ مگر ادبي تعبیرات که څه هم واقعیت په کې نه وي خو اثر په کې وي او ویلی شو چې ددغه سړي لیده به هم په دغسې حال کې د همدغه راز خبرو په اثر کې وو او په حقیقت کې همدغه خبره دلیدو واسطه شوه.

دې راز خبرونه باید سړی په بې اعتنایۍ ونه کوري ځکه چې مور هر یوه مجلسونو کې په همدغسې خبرو هم خوشحالیږو او هم قانع کیږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عینکو کوري دقناعت وړ به نه وي مگر څوک په کې له قضاوت او حکمت نه کارنه اخلي او په پتو سترگو یې مني.

مشهوره ده چې کوم وخت شیخ بوعلی سبنا دبوسعید ابوالخیر په مجلس کې ناست و او څوک راغی چې سړې خورېږي، هغه یې په دمولو شروع وکړه بوعلی سینا په خندا شو، بوسعید ابوالخیر ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندي؟ ده وویل چې دسر درد ښایي چې دصفر په اثروي نودم یې څه چاره کولی شي؟ سعید ابوالخیر ورته یوه سخته خبره له خولې وایسته چې شیخ ډیر خپه اومتاثر شواو بیایې ورته وویل په تاغوندي یو لوی حکیم باندي یوه ادنی کلمه دومره تاثیر کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثر نه کوي شیخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کې یې هیڅ ونه شو ویلی سړی چې دبوسعید ابوالخیر په خبره کې غور کوي پوهیږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مگر بوعلی غوندې یولوی سړی پرې قانع شوی او دسعید ابوالخیر په نسبت یې ویلي دي: هغه څه چې زه پرې پوهیږم دی یې ویني.

په دې کې څه شک نشته چې دمونه ډیر تاثیر لري او ډیر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مگر دغه دلیل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډیر مجال لري خوادبي دلایل یې بحثه منل کیږي او هغه جدل چې په علمي براهینو کې کیږي دلته نه کیږي.

خطابي مقام دا امتياز پيدا ڪري ڇي ڇوڪ به يي دخبرو ترديد نه کوي او هر ڇه به يي اوري په شعر او ادب کنيي ڏيري خبري شته ڇي ڇوڪ يي دعلم ومنطق له مخي اثبات نه شي کولي مگر ددي لامله ڇي منکر او معترض نه لري نو سري ورته مسلمات ويلي شي.

درحمان بابا دا بيت:

باد ڇي ستا په زلفو باندي نيت دپريشاني ڪر

حڪه يي ڪردونه دجهان واره په سه سردي

دواقفيت او حقيقت په لحاظ هماغسي خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت ڇي د مخه تيره شوه حڪه ڇي دلته هم د باد په سر د جهان ڪردونه کيدل ددي دپاره ڇي زلفي پريشاني د شاعر يو تصوري ڇي دي به يي هم په زره کنيي نه مني مگر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستي وي او هيڄ فڪر به ورته ددي خبري په ترديد کنيي نه وي پيداشوي حڪه ڇي ادبي لذت يي سري دغسي سوداگانوته نه پريږدي. په يوه بيت کنيي خوشحال خان خٽک هم خپلي معشوقې ته وايي:

په مال مال کاتنه عاشقان وڙني

ستا په سترگو کنيي ڇري دي دقصاب

مگر هيڄوڪ نه وايي ڇي په سترگو کنيي خو ڇري نه ڄاڻيري او ڪه په سترگو کنيي ڇري وي نو ڇي عاشقان وڙني خوشترگي به هم ږندي ڪري، دا بيت سره له دغه اعتراضه ڇي هيڄوڪ يي نه شي کولي او نه يي کوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب ورتنه بنڪاري. ددي سبب همدا دی ڇي شعرو ادب بيل ڄاي لري او ڇوڪ ورته په هغه سترگه نه ڪوري ڇي نورو خبروته ڪوري. په شعر کنيي لکه ڇي خوشحال ويلي:

ڪه په نظم کنيي ڪارگه او تپوس راوري

هم دزرونو پوهه بنڪارگري لکه به باز

تپوسان او ڪارغان دبازانو ڪارکوي بلکه باز زرونه نه شي وڙلي او دوي زرونه وري. په کومو خبرو کنيي ڇي دادب مالکته ڪڍه شي هغه په هر ڇا اثر کوي او هرڇوڪ يي خوشبوي. وايي ڇي (دهارون الرشيد) دوه زامن وو، ڇي يوپري ڏيرگراڻ و اوبل لږ، چارو ځني دسبب اوعلت پوښتنه و ڪړه، پادشاه دهغه مخکنيي خپل ناگراڻ زوي راوغوښت، هلته خوداني مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوي ته يي وويل ڇي داڅه دي؟ هغه وويل:

((مساويڪ)) يعني مسواکونه، دي يي رخصت ڪراو خپل گراڻ زوي يي راوباله له هغه نه يي ڇي تپوس و ڪر هغه دا جمع استعمال نه ڪره حڪه ڇي دي جملي سره يي التباس درلود ڇي سري چاته په عربي ووايي ڇي ستا مساوي يعني ڪاف په کنيي خطابي شي او اضافي ترڪيب شي.

نو خپل مقصد يې په بل راز ادا کړ او ويې ويل چې مفرد يې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وويل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی يې. له دې واقعي اودې جواب څخه معلوميري چې دپادشاه يوزوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته کران و.

وگورئ! ادب او ادبي خبرې په زامنو کښې هم فرق راوړي او دپلار په نظر کښې هم يوزوی له بل څخه ښه کوي. له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی يې که فلانکی؟ ده په جواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې يې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکاریده. دا خبره البته څه علمي او فلسفي قيمت نه لري مگر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندی پاته شوه او دزمانې باد يو نه ورله.

په يوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته يې وويل چې انکور خو پاک او حلال دي او دانگورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل دا چې سړی که څه په سترگو نه ويني نو څه پوهيري چې هغه شته (غرض يې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض يې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسيري نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کيري او ملامتيري؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه يې را واخيسته او دی يې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض يې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويسته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رځه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو جواب مې ورکړی دی. دی وايي انکور او دانگورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی پوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاورو او يابه اوبو وولي نه ژوبليري، که خاورې او اوبه يوځای کړي او خپته شي نوپه خپته هم څوک نه دي ژوبل شوي مگر چې لمرته يې کيردي او وچه شي نو بياسړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتيري؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترگو نه ويني هغه نشته نو دغه درد چې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترگونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مگر چې سړی گوري دا څو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم و فلسفي په اساس ورسره بحث کړی وای ښايي چې هغه يې دومره ژر نه وای قانع کړی اونه يې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه يې په سرخاورې باد کړې، حاکم ته دده عرض بې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهی يې! سړي چې په مخ څپيرې وخورې بيا راوړاندې شو او ويلي ويل: حاکم صاحب!

تـاچـې پـه مـخ څـپـيـرـې وـخـوړـې بـيـا رـا وړـانـدـې شـو او وـيـل : حـاکـم صـاحـب!

لـه اوبـنـه کـوډکـې سـترگـې چـا تـه وـاړـومـه

ددې لنډۍ په اوریدو د حاکم وضعیت او فکر بدل شو او امر يې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

د ادب تاثیر په اسلامي فقه او دیني احکامو کې

ادب او ادبي فنون خو د هر علم او هرې پوهې لپاره یوه ښه وسیله ده او بشر په علم و معرفت کې اصلي او اساسي برخه لري مگر په دیني احکامو او مسایلو کې یې دومره تاثیر وینو چې ټوله فقه راته یو ادبي استنباط معلومېږي. که چېرې د اسلام علماؤ ادبي قوانین نه وای کشف کړي او په ادبي اجتهاداتو نه وای موفق شوي هیڅکله به څوک دقران کریم په اسرارو او معانیو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسیر به میدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوین شوې، فرائض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه وو بیل کړي، هغه اوامر چې یوازې اباحت ترې معلومېږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به یوازې گڼل کیده او د ډیرو حقایقو په مخ به پرده برته وه.

همدغه ادبي اصول او قوانین دي چې خلک یې د خدای د کتاب په فصاحت و بلاغت و پوهول او دخدای احکام یې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البیان، اصول البلاغت، فقه اللغة اوصرفي و نحوي مسایلو په مرسته یې معنا ته لاره پیدا کړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پیدا شول.

هرکله چې زموږ دیني کتاب (قرآن کریم) د فصاحت او بلاغت له حیثه داعجاز حدته رسیدلی او زموږ ښکلی رسول (ص) هم افصح العرب بلل کيږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پیغمبر په وینا پوره پوهیدل ډیره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقایقو زیات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو او عباراتو، دالتونو او اقتضاتو ښه پوهیږي. او په نبوي احادیثو کې بصیرت پیدا کوي، که مور اصول الفقه په غور و کورو بې له ادبي مسایلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شی نه دی، که چېرې د دین امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه وای آشنا دغه صحیح اجتهادونه به نه وو شوي؟

په اصول الفقه کې د شرعي احکامو پیژندل په څلورو تقسیمو پورې اړه لري:

اول تقسیم: دلفظ په اعتبار دی دصیغې او لغت له حیثه چې اقسام یې دادي: خاص، عام، مشترک، ما اول، داتقسیم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.

دوهم تقسیم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دی چې هر یو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.

دظهور اقسام: ظا هر، نص، مفسر، محکم.

دخفا اقسام: خفی، مشکل، مجمل، متشابه.

درېم تقسیم: دلفظ داستعمال په اعتبار دی او اقسام یې دادي:

حقیقت، مجاز، صریح، کنایه.

څلورم تقسیم: دمراد او مقصد پیژندلو په اعتبار دی چې قسمونه یې دادي:

عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاً دنص (۱).

لومړی اودرېم تقسیم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسیماتو اوس دمثال په ډول د ځینو اقسامو تاثیر او اغیزه په فقه او احکامو کې داختصار په ډول ښو:

(۱) هرکله چې ددغو ټولو اقسامو تفصیل زښت ډیر اوردیږي او په دغسې ضمني بحث کې نشي راتلای نوله بسط و تفصیل څخه یې صرف نظر وشو.

حقيقت او مجاز

حقيقت په درې ډوله دی: متعذر حقيقت، مهجور حقيقت، متعارف حقيقت، که چيرې ديوه لفظ حقيقي معنی متعذر ه يا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد يري نه حقيقت.

نوکه يوسړی قسم وخورې چې زه به دفلانکي کره قدم کښيږدم او بيا د هغه کاله ته په آس سپورنوزي قسم پرې اوري، که څه هم حقيقتاً يې قدم نه دی ايښی که چيرې له دروازي نه قدم دننه کړي او بې له دينه چې ننوزې هغه کره قدم کښيږدي قسم پرې نه اوري که څه هم حقيقتاً يې قدم ورکړه ايښی دی، ځکه چې دلته له قدم ايسودلونه مجازي معنی مراد يري چې ننوتل دي نه قدم ايسودل نو حقيقت دلته عرفاً مهجور دی.

همدغه شان په دې حديث کښې: ((لاتبوعو الدرهم بالدرهمين ولاالصاع بالصاعين)) چې يوه روپۍ په دوو روپو او يوه پيمانه په دوو پيمانو خرڅول منع شويدي. دپيماني حقيقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې ديوې پيماني او دوه پيمانو غله ده، نوکه څوک دلرگي ياد کوم بل شي يوه کونډۍ او کاسه په دوو باندي خرڅوی سود او ربا ورته نه ويل کيږي ځکه چې له يوه لفظه څخه په يوه حال کښې حقيقي او مجازي دواړه معناوي نه مراد يري.

که يولفظ مستعمل حقيقت لري او په مقابل کښې يې متعارف مجازنه وي موجود دټولو په اتفاق حقيقت مراد دی نه مجاز، اوکه متعارف مجازهم وي نو امام ابو حنيفه (رح) وايي چې حقيقت اولی دی او دامام محمد او ابو يوسف په نزد دمجاز په عموم باندي عمل کيږي.

ددوی اختلاف هلته معلوم يري چې يوسړی قسم ياد کړي چې زه دغه غنم نه خورم اوبيا يې نينې ياډوډۍ وخورۍ نو دامام ابو حنيفه په نزد دنيو په خوراک حانث کيږي او د ډوډۍ په خورلو نه حانث کيږي ځکه چې نينې مستعمل حقيقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نو دی حقيقت ته په مجاز باندي ترجيح ورکوي مگر د هغو دوو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز دعموم په ډول حانث کيږي.

صريح او کنايه

صريح هغه لفظ دی چې معنی يې څرگنده او ښکاره وي او کنايه هغه کلمه ده چې معنایې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډير فرق لري، که صريح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوکه په قسم وي او که په زړه کښې يې کوم بل مطلب نيولی وي هم خپل کار کوي او طلاق يا عتاق واقع کيږي اونيت ته هيڅ ضرورت نشته، مگر په کنایاتو کښې نيت يا د حال دلالت ضرور دی، که يوسړی په غلا (سرقه) يا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صريح دي په حدکيږي يعنې دغلا په اقرار يې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅيږي او په دې بل اقرار په درو کيږي ياستکسار يري مگر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووايي يا دغلا اوسرقي په ځای (مثلاً) ووايي چې ما د ده مال اخيستی دی نو حد نه لازميږي او لاس نه غسيږي ځکه چې جماع د هسې يو ځای کيدو معنی هم لری او اخستل هم ډير ډولونه لري او احتمال لري چې په بيع به يې ورته اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مراد يې ښکاره وي اوتامل او پوښتنې ته په کښې حاجت نه وي او له صيغې څخه مطلب او مراد معلوم يري ظاهر ورته ويل کيږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کښې وضاحت زيات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلک راغله نواحمد مې وليد. دلته دکلي د خلکوراتک يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مگر دا احمد ليدل نص بلل کيږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په بنسکاره والی دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکښې زيات وضاحت وي او دتاويل وتخصيص احتمال پکښې هېڅ نه وي موجود، لکه دا آيت «فسجد الملكة کلهم اجمعون» په دې ايت کښې دملایکو سجده کول ظاهر بلل کيږي مگر د آدم عليه السلام تعظيم بيانول پکښې اصلي مقصد دی. هرکله چې «فسجد الملكة» وويل شوه دا احتمال پيداشو چې ټولو ملایکو به سجده کړی وي او که ځينو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لاهم کله کله کيږي بل دا احتمال هم و چې هرې ملکې به يوازې يوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به يوځای سرپه ځمکه ايښي وي؟ چې کلهم اجمعون وويل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)

که چيرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) يو له بله تعارض پيښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دوو آياتو کښې:

(واحل لكم ماوراء ذلكم ان تبتغوا بما مالکم)، (فانکحوا ما طاب لکم من النسا منى وثلث ورباع) چې په لومړی ايت کښې يې له محرماتو چې په ايت کښې دمخه ذکر شوې دي دنورو نسو رواوالی هرڅو چې وي د عدد له تعينه ترې معلوميږي، او دوهم ايت له څلورو نه زياتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آياتو مقابله راغله مگر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهر دی دا حکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوز نه دی روا.

داستثنا بحث

د دين دمجتهدينو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبني وي چې يوله دغسې اختلافونو څخه داستثنا بحث دی، په دې بحث کښې دامام اعظم (ابو حنيفه) او امام شافعي رحمة الله عليهما ترمنځ اختلاف دی. امام اعظم صاحب وايي که يوسړی اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مگر لس کمې نو دا کلام په حقيقت کښې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي يعنی لکه چې په لسو باندې بيخي له اصله اقرار نه وي شوی اما شافعي صاحب وايي چې نه، ده يوځل په سلو اقرار کړی وروسته يې لس د جکړې اومعارضې په ډول ترينه کمې کړې.

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زيات وضاحت نه وي او يوازې دهمدې له امله ورته محکم وايي چې دمنسو خيدلو احتمال پکې نشته او حکم يې ټينگ دی او وروسته درسول (ص) له وفاته ټول مفسر ايتو نه محکم بلل کيږي ځکه چې دمنسو خيدو احتمال رفع شو نو دمحکم له تفصيل څخه صرف نظر شو.

دا اختلاف بنايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مگر په شرعي احکامو او د قرآن کریم په تفسير کې د دخل اوتاثير لري.

شافعي (رح) وايي که مور استننا داسې وگڼو لکه چې په مستثنی بېخي اقرار نه وي شوی نو دتوحيد دکلمې (لااله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفي به يې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مگرکه مستثنی دمعارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به يې داسې شي: نورخدايان نشته مگر يوخدای شته، نوهم به نفي شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کې وايي چې په کلمه توحيد کې مقصد دنورو خدايانو نفي ده ځکه چې دخدای په وجود خومشركان هم قایل دي مگر شريکان ورسره پيداکوي او که مور په استننا کې په معارضه قایل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نوپه دی آيت کې «فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاماً» چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کې پنځوس کم زر کاله تيرکړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پنځوس ترينه وباسو دخدای په کلام کې به کذب راشي نعوذبا لله منها. همدغه داستننا په مساله کې يوبل ځای هم دا دواړه امانان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ داحمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مگر سل کمې. امام شافعي صاحب وايي چې د هريوه څخه سل روپۍ کميري او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيداکوي دغسې استننا هم ده. مگر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کميري او شرط او استننا يوله بله فرق لري، ځکه چې که دشرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روژې ونيسم يوځل به په خيرات کړم يوځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيداکوي مگر استننا هغسې نه ده او بيل حکم لري دابحث ددوئ ترمينځ دعربي ادب په لحاظ ډير دقيق نکات لري چې نوربحث پکښې دطوالت موجب څرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کې ډير تائير کړی دی چې د نمونې په ډول يې داڅو مثالونه ښيو: په دې آيت کې «ولاتقل لهما ف» چې خدای پاک د مور پلار په حق کې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شول چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کې پرته ده او اهل لغت پرې پوهيري نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دمور وپلار وهل اورتل هم منع شول. ځکه چې په دې کې اذی او ضررلا زيات دی. مگر که په کوم قوم کې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعماليري او څه ضررپه کې نه وي نو بيا اف ويل څه گناه نه لري.

په عربي کې د لحم کلمه چې په پښتو کې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کې دلغوي ذوق خاونددی هغه پوهيري چې په دی کلمه کې د شدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی دکب (ماهي) په غوښه کې نشته نوکه څوک قسم وخوري چې زه لحم (۱) نه خورم اوبيا کب وخوري قسم پرې نه اوړي ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کيږي (۲).

(۱) هرکله چې په پښتو کې داندقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه، نوپه مثال کې می عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله، په دغس مواردو کې پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا اجتهادی مسایل دی او اجتهاداوس په دينی مسایلو کې منع دی.
(۲) سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماتريا ويل شوې دي.

همدغه شان که کوم عرب ووايي چې زه فاکهه نه خورم اوبيا انکور خوري، ده فاکهه چې مور ورته میوه وایو نه ده خورلی حکه چې په عربي کبې فاکهه دخوراک هغوشیانوته وایي چې تلذذ په کبې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انکور کبې غذائیت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقیق په لحاظ وزی.

فقهې مسالې له ادبي مسایلو بیان او معاني یانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک یې یو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثر کبې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کبې کړي دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کبې بصیرت پیدا کړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي اوپه ادبي دقایقو وپوهیږي. په کلماتو کبې عام و خاص، مشترک و موؤل، حقیقت و مجاز، صریح و کنایه وپېژني، دکلام سیاق و سباق، د ظهور او خفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کبې بینایي پیدا کړي همدغه سب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هیڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره ونسودل شي یو کتاب پرې ډکيږي او په دغسې فصل یا باب کبې نه حائېري حکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

د ابن زبیری د اعتراض حُواب:

ددې آیت په استناد «انکم وماتعبدون حسب جهنم» ابن زبیری داعتراض په ډول درسول الله صلي الله عليه وسلم په حضور کبې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیر(ع) ته خو هم عبادت شوی دی نو دوی به هم په اور سوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کبې وویل: «ما جهلک بلغة قومک» یعنی ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهیږي او د دې امتیاز نه شي کولی چې (ما) په ماتعبدون) کبې دغیر ذوی العقولو لپاره استعمالیږي او دذوی العقولو لپاره په ژبه کبې (من) استعمالیږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وگورئ په دې حای کبې زموږ پیغمبر ددې اعتراض حُواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقیق په اساس څنکه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضرور دي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډیرو بیخایه لغزشونو او نا پوهی څخه ژغوري.

په دې ډول ډیر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کبې ډیره اغیزه لري اومعلومیږي چې د ډیرو دیني مسایلو نیلې اوریښې ورپورې تړلي دي.

د ادب ښه او گانه

په یوه ادبي کلام او شعر کبې دوه ډوله ښکلېتوب وینو چې یو دادب په معنوي او حقیقي پیکر اوصورت کبې حای لري بل یې په لباس او زیور کبې، دادوه جماله باید یو له بله وپېژندل شي او هر یو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښایي چې یوازې په رنگینو الفاظو او دکلام په اقسامو باندې لوبې کول ادب وبولي مگر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شیانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیال اوتمثیل یې بولي. پخوانیو ادباؤ اود ادب مبصرینو او متقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصول مقرر کړي دي چې باید کلمات او دکلماتو ترکیب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوی د موضوعه اصولو په قرار د بیان وبدیع په زیور او گانه ښایسته شي.

په دې کبې هیڅ شک نشته چې دا شیان دکلام په محاسنو کبې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مگر حقیقي ادب داوسنی پوهانو په

نظر کښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډیره اعتنا او مقصودي نظر کتل دوی ورته د اداتو او ادو اتو په نظر کوري.

اوس خلک د ادب ذاتياتو او ذاتي خصايصو ته ډیر اهمیت ورکوي او پخوا د ادب حليه او کانه ډیره له نظر لاندې وه، که څوک داوسني او پخواني ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحيح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پیدا کولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحيح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانۍ ادب کښې غايه وه اوس واسطه کڼل کيږي. يعنې هغه لفظي او معنوي صنايع چې په قدیم ادب کښې د غايې په حيث لیدل کیده اوس د واسطې حيثيت لري او په ادب کښې نسبت پخوانه دکایناتو او حیات خفایا او دقایق په وسیع اواصلي نظر کتل کيږي.

څه ادبي فنون او ادبي مسایل چې په بیان و بدیع اومعاني کښې ورڅخه بحث کيږي هغه ټول دفصاحت اوبلاغت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شیه اصلي او اساسي بلل کيږي.

فصاحت

د ظهور او څرگندوالي په معنی دی او هره کلمه یا کلام چې مطلب او معنایي بنسکاره وي فصیح کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسی کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کيږي يعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانوسه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافر و نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعمال یې نادر وي لکه: بژه کیدل غیر فصیح کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانۍ)، (وکانۍ)، د (واخلۍ) او (وکړۍ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر او نقل په صحیح ذوق معلومیږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.

د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلاما تو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف ونقصان یې په تالیف کښې نه وي يعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضرور دی.

که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یا یې کومه کلمه په مقصودي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پیدا کيږي اومعنی یې مبهمه کيږي يعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي. د فصیح کلام په تعریف کښې ځینې داتکی هم زیاتوي چې باید یې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دي نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسیري دا هم بلاغت بلل کيږي او د ادب په اصطلاح همدغه د بلاغت معنی ده.

بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مگر یوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کيږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هر بلیغ کلام کښې ارومرو فصاحت موجود وي او بې فصاحت ه یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مگر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی اوبې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثال لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.

د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حال سره، يعنې هغه کلام چې له محل او موقع دمخاطب او ویونکي له حال سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې دفصاحت او بلاغت بحث دټولو ادبي فنونو په بحث کښې شامل دی اومستقل کتاب غواړي او په دې باب کښې څه

ليکل شوي هم دي. نو دغه د ادب دگانې برخه (ادبي فنون اوصنايح) پريږدو او د ادب په بڼه او اصلي وجود څه خبرې کوو.

اوسني ادیبان او ادب څیړونکي په ادب کېني اصلي او جوهرې شيان لکه چې د مخه وويل شو د عواطف او احساسات تخيل او تمثيل گڼي او د شعر او ادب تاثیر او اغيزه هم په همدغو شيانو کېني گوري نه په صنایعو کېني.

عواطف

عاطفه هغه داخلي قوه ده چې په نفس کېني تاثیر لري او نفسو نه متاثر کوي مگر دا هم بايد ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب يې نه شو بللی ځکه چې ځيني شاعران او خطيبان چې عمومي اميال ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځينو کلماتو په استعمال لکه: وطنيت، مليت، قومي لورتيا... د دوی احساسات راويښوي او متاثر کوي يې، مگر دا تاثر د آني اقتضاتو تابع وي نو چې هغه اقتضات بل راز شي ددوی وينا بيا هېڅ قيمت نه لري او فی الحال له اعتباره لویږي، دغه راز عواطفو چې يو ټينگ حقيقي اساس نه لري د بليخ ادب ممیزه نه شي کيدای نو په عواطفو کېني خوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

د عواطفو صدق

دعاطفې صدق دادی چې عاطفه يو حقيقي اساس ولري او د شاعر دزره غږوي. که په يوه شعر کېني داسی نه وي نو ساړه تشبیهات، پيکه توصیفونه، تکلفي مبالغې څه تاثیر نه لري او ذوق ورځني نفرت کوي. بليخ او عالي ادب لکه چې ځيني کسان گومان کوي په وهم او کذب نه دي بنا، بلکه د عواطفو په صدق مېني دي. که تاسې يو غزل راواخلئ چې شاعر په کېني دزره په شعور د جمال لور و مدار جوته رسيدلی وي او دعاطفې صداقت په کېني وي او له يوه بل غزل سره يې مقایسه کړی چې په تکلف او تصنع جوړ شوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتياڼي عواطف په کېني نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې دتاثير په لحاظ د ځمکې او اسمان قدر فرق لري. دځينو عروضي شاعرانو ځيني اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبیهاتو او استعارو زور په کېني ليدنه شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند او تاثیر نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډيرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندرو کېني يوه صادق مینه، يورښتيا ني جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي.

دمثال په ډول دا دوه نمونې وگورئ:

لومړی نمونه چې له صنعت او تشبیه په کېني کار اخستل شوی:

(۱)

روغ به نه شم بې وصاله راشه کېينه

شه خبر زماله حاله راشه کېينه

اخر کیری دی فرار رم سرشـتانو
دو حشـت په خوی غزاله راشه کبـینه
په مراد د عنـدلیب بی وفا کله
جلوه کر شوې پس له کاله راشه کبـینه
زه آرام لکه بسمل په پرهـار موم
د خپل یار شام و هلاله راشه کبـینه
نازکي دیار د طبع کـره موزونه
ای شیدا ناز خیاله راشه کبـینه

دوهمه نمونه دملي سندرې یوه ټوټه:

نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه غورځوه لسـتوني دواړه راځه
په کالوچي ځان سنبا ل کړې زینت ناکه شې
ته له نورو نجونوزیاته شـیوه ناکه شې
دعاشـقولرمانه لـره قصـابه شـې
چې بورجل لره راځې لمنې نـغاره راځه
نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
له هوسه.....

چې بورجل لره راځي عالم خبرکه ته
 په زلفانو ورتنه پورې مېرک غبرکه ته
 یو ځلي خوږه عجم خان برابره ته
 چې موزي کره شوې بنده زاړه زاړه راځه
 نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه
 له هوسه

وگورئ! په دې دوه نمونو کې یوه ارزو او یو هوس لیدل کېږي. په لومړۍ نمونه کې شاعر خپلې معشوقې ته وایي چې راشه کېښه او په دوهمه نمونه کې ورته وایي چې امیل په غاړه او په ډیر هوس راځه! مگر دوهم اواز چې د زړه غږ دی ډیر خوږلکي او یو بل شان اثر لري.

لومړی شاعر له خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزال، بې وفا گل، د خمو ابرو او شهلاسترگو لرونکی اوشام وهلال وایي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مگر سره له دې ټولو تشبیهاتو او استعارو یې له دې نه چې ووايو په دې شعر کې یو مېړاوی بې روحه جمال پروت دی نور به څه ووايو. په دوهم شعر کې چې یوه رښتینۍ ارزو او حقيقي عاطفه موجوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتي دي هغه ویل شوي، شعريو مستي او جذابیت پیدا کړي او په عواطفو کې تحریک پیدا کوي.

یوشاعر باید په دې پوه شي چې شعر او غزل د زړه له ارزو او احساسه د اثر اقتباس کوي نه له ادبي صنایعو، او هماغه شعر په زړونو ډیره اغیزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو باید سړی زړه د شعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمایلاتو او رښتیا نیو جذباتو پکې کارواخلي. په دې صورت کې نو تشبیه او استعاره، تخیل و تمثیل هم روح پیدا کوي او په ادبي صنعتونو کې هم یو حقيقي کیفیت پیدا کېږي. مگر که سړی په شعر کې یوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګین الفاظ پیدا کوي اوسره نښلوي یې، نظم به جوړشي، فن و صنعت به پکې وي مگر د زړه متحسس کولو او د بدیعي احساساتو د تحریک قوت به پکې نه وي.

همدغه ټکي ته «سرفلیپ سیدنی» پروت دی چې وایي: ماغوښتل چې له خپل رښتیني عشق نه یو غزل جوړ کړم او خپل ټول رنځونه پکې ځای کړم ګوندې زما په عزیز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکې پیدا کاندې، په دې فکر راپاڅیدم څه بدیعي صنایع چې ذوق خوشول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړم کلمات په ډیر تکلیف پیدا کیدل او هره کلمه د ذوق انتخاب ته اړه وه. بدیعي صنعت چې د فطرت مولود و د دقت او مطالعې په مخکې یې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او د موسیقي څپې ماته ناشنا ايسيدې چې کتل مې زما طبعې د فصیحې وینا توان نه درلود اوسرې دعاجزۍ په میدان کېښود، قلم مې په غاښ کړ او شونډی مې له قهره ووچپلې په دغه وخت کې راته ذوق وویل:

لیونیه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وایي هغه لیکه! ددې نوموړي شاعر له وینا څخه هم پوره معلومېږي چې شعرد زړه غږ دی او بی له ضمیره بل ماخذ نه لري. که څوک ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچپي نورڅه لاس ته نه ورځي. مگر که زړه ته مراجعه وکړي او د زړه دوینا ریکارډ ثبت کړی، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبیهات او استعارې وي په دواړو حالونو کې ورته شعرویلې شو او تاثیر پکې وینو.

دمثال په ډول يو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځينو کښې ادبي فنون دومره ډير نشته اوبوازي دهمدې لامله چې دزره نارې دي په زره اثر کوي مگر ځينې نور چې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، بڼاىست لري خو دلبري او دلربايي نه لري. لومړى قسم شعرونه:

(۱)

په سروبلانودې پيـزوان وهـي پالونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

سترگې دې تـورې جـلـى زلفـي سمسـورې جـلـى

ستا په تندي کښې عجب خونـد کاشـنه خالونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

وخت د بهار دى جـلـى وطن گلزار دى جـلـى

راځـه چـې دواړه دباغچوو کړوسـيـلونه کنه

زلفـي جالونـه کنه

بې تامې تاب وي کله په ما کښې آب وي کله

ما په شا کړى ستا غمونـه غرونـه غرونـه کنه

زلفـي جالونـه کنه

دبـاره خان خـبرې درومر جان خـبرې

زما دشـعر نه قربـان شه نور شـعرونه کنـه

زلفـي جـالونـه کنـه

(باره خان)

(۲)

چپـي مـي پـه زره خـي دغم داسـي داسـي

ژونـدون مـي کـر تنـگ ستاسـتم داسـي داسـي

نـه پـاتي مـجنون، نـه فرهاد نـه شـيرين شه

فنا شو پـه عشق کـبي داسـي داسـي

سـيلاب مـي داوښـکو پـه مخ خـي همـيش

بهيـري لـه سـترکومـي نـم داسـي داسـي

مـين دې د در يـم اى مـاه جـينـي

کـريـم مـدام خـورم قـسم داسـي داسـي

غمـاز مـي پـريـاسـي دغم پـه خـندق کـبي

زه غـوارم مـدام سـتا کـرم داسـي داسـي

نـوروزه! مشـال دـعمل خـانتـه بل کـره

شـته خـاي دـخـطر پـه تـورتم داسـي داسـي

(نوروز)

(۳)

مسته په خندا د جینکو په مخکښې میره ځي
خیال یې په چاښته دی د ټول مالیت کجیره ځي
مسته چې منکی په تندي کښیږدي نیغه نیغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګوډر غاړې ته بیدریغه ځي
واړه عاشقان یې له دنیا څخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هو او ګیره ځي
مه کوه خونکاري دومره کبرپه خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانو ته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنگانو ته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې د ضمیره ځي
وه دنجونو میرې ته لاڅومره لوی دماغ لري
زه د بڼې طوطي یم ته د سرو کلونو باغ لري
تاته کتی نه شم په تندي کښې بل چراغ لري
نجونې د مالیت واړه داستا د وروسته څیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دکل په خیر شنه
سخت ساعت دژمي دهر چاله زرکي هیر شنه
وری چي بلبل ودگلابل په پرخه سیر شنه
نن دباغ په لوري هغه ستا اشنا خانمیره حی

(خان میر)

دوهم قسم اشعار چي دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت کیر شوه په هاله کښي
دایي غاښ په خوله کښي زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښي
هسي رنگ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترگو
نه یي سیال په هند کښي شته دی نه ثاني په بنکاله کښي
لکه ونښلي مرغی چي په سست دام دسلولومو
هسي زه پریشانو زلفو، کښي ایستم په کشاله کښي
دازماله غمه شین زره پکښي خیال دیار دلبو
هسي رنگ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښي
ماویل عین کڼه گل دی دغنچي په لمن نغښتي
که می کوت یوکل اندام وپروت په سبزه دوشاله کښي

سرتريايه تيځ دهجرلکه نی سوری سوری کرم
خکه یم مدام داهسي په فريادوپه ناله کبسي
که يار غواړي هومره ژاره خور خي عبدالحميده
داپه داچي در مونده شي په درياب نه په ناله کبسي
(حميد)

(۲)

داحسینه پري مسسته په خواراغله
که ومخکي ته سپورمی دسما راغله
په روښتوب زمما داوښو شبنم نه دی
غنچي خوله چي دکل رخ په خنداراغله
دجنون زنجير مي پرېووت وگردن ته
چي په زره مي سستا دزلفوسوداراغله
چي دي تيځ دغمزی واچا وه وخنک ته
زه هغه ساعت شوم پوه چي قضا راغله
په ژرا به مي لمن لنده وي ډیره
که خرښنده مي په سترکو شهاراغله
خانگل گل دمضمون ټول ترهسي حدکړ
چي بلبله دفارسه پي په ژرا راغله

(خانگل)

(۳)

داپه خوب کښې رابښکاره شو ددلبـرمخ
که په ابرکښې ښکاره شو دقـمـرمخ
چې یې ولیده داسـتـا جوهر دغـاښـو
پت له شـرمه پخپـل آب کښې کړ گوهر مخ
له حیا دې غـتـ و مخ ته کتـی نه شم
کله لید په خوړو سـترگو شـي دنـمـرمخ
راپه یاد چې دې دسـرو شـونډو خـواره کړم
تکـوم لکه مگـس عبـث خپـل سـرمـخ
قلندر دمـبر اهـلتـه عاشـق بولـه
که یې ونیـوسـتـا بـاڼو ته دتـمـرمخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوې وي چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتگران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیدا کړي او پيوندیې کاندې نو وروسته تر ډیرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصعنت په کښې له ورا معلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
قطره ای ازخون جگرکم کند

دامنظومه هم په ډیرې جگرخونۍ او ډیرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعره لکه چې خوا جه حافظ وایي:
صنعتگراست اما طبع روان ندارد.
صنعتکرویلی شو مگر دروانې طبع خاوند یې نه شوبللی.

ځينې نور شاعران داسې وي چې دوى ته د جمال يا حقيقت پلوشه په يوه شي كښې ځان ښكاره كړي يا يوبل نفسي اوقوي عامل پيداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تامله دزره الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او كه رنګين په اوريدو نكو اثر كوي بلكه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لكه چې په ملي سندرو كښې وينو د ديوان د خاوندانو په اشعارو كښې يې هم ډيرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حميد، د خوشحال او عبدالقادر، عليخان او ډيرو نورو شاعرانو په ديوانو كښې ډير سوزان او موثر شعرونه شته او دا څوك نه شي ويلي چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندرو كښې هم كله كله ډير تشبهاو استعارات وي مګر سړى پوهيري چې په دې شعر كښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر دزره نغمه ده، د نمونې په ډول دا خوبينه وګورئ:

يا تيك ستا په جبين دى	يا سترګه د سباده
يا جام دچين ماچين دى	يا سپينه خوله زياده

يا عطر دگلانو و	يا ستا دمخ خولې دي
يا توري دفولادو	يا سترګې دليبي دي
يا كيف دى دشرا بو	يا ښك دبنګالي دي
يا هجر سخته دى	يا تبه يا وباده

يا باغ دښكولوكلو	يا ستا ښكلې كاگل دى
آوازا دى دبلبلو	يا زره دحميد گل دى
يا تيغ دغوڅولو	يا ستا خوني چارگل دى
يا دامرغ زرين دى	يا هغه محبوبا ده

(حميد گل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي اوزانو كښې ويل شوي دي په عروضي اشعارو كښې هم ډير ساده او بې تكلفه اشعار مومو چې دزره له تاثيره پيداشوي او په زړه اثر كوي چې يوه نمونه يې داده:

سحر باده! دآشنا په كوڅه ورشه
 زما دپاره پكښې وګرځه كوترشه
 لوى وكم چې وي ټول ووينه په سترګو
 په احوال سره دهر يوه خبرشه

هريووه چي زماله حاله پونسيديلي
په ژړا ورتنه په اوښكو كښي احمرشه
كه خبري زما د پاره درته وكيږي
مخ راكوزكړه زما ولورې ته چيرشه
دنسيم په رپا دي نه شي رحيمه
دلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحيم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو سترگو خارشم
هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار شم
دزړه ولي مې په تاپسي پري كيږي
رانه وگوره قربان دي ترديدرام شم
شيريښي به دي دوصل هيره نه كړم
كه هرڅو غربت زده او خوارو زار شم
چي دي خيال په زړه كښي رايشي دننه
اورمي واخلي په نارو او په كوكار شم
داختر په ورځ كه مخ راته ښكاره كيږي
قرباني به دي په مينه درخسار شم

جنتونه په خاطر کله را درومي

چې په شوق کد استاد حسن په کلزار شم

ستاوصال په بخارا کبې رحيم بيا موند

صدقه تر ټولو ځمکو د بخارا شم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کبې رښتيا نې عواطف وي او په بل کبې نه وي داسې مثال لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولاد په مړينه کبې مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر د کوم لوی اومعتبر سړي په مرگ کبې دصلي او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کونښن وکړي چې ډير اوصاف ورپورې وټري او ډير شعري صنعتونه پکبې حای کاندې مگر هغه دزره درد او رښتيا نې عاطفه چې په لومړنې مرثيه کبې وي په دې کبې نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نور هر څه لري مگر دزره رښتيا نې تاثر نه لري او په پردي غم ژړا وي. نو دا شعر هيڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی ځکه چې هغه روحي اتصال او رابطه چې په لومړي شعر کبې دمړي او شاعر تر مينځ موجوده ده دلته نشته او همدغه شی حقيقي او غير حقيقي ادب يوله بله بيلوي او بيل بيل قيمت ورته ټاکي.

د عواطفو تجلي او ظهور

کله يوشاعر د ډير ښه تامل او فکر خاوند وي مگر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندې ځکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کبې وي مگر د تجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تړيوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. ځينې موضوعات دي چې عواطف پکبې لکه داوړلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور..... مگر ځينې موضوعات لکه فلسفي افکار او اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی او حرارت پکبې نه پيدا کيږي، نو مور دانه واوچې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت او هيجان دې پکبې پيدا کاندې بلکه داوايو چې په کومه موضوع کبې چې دی داخل کيږي څومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او يابه دې کيږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.

په همدغه برخه کبې اد بيان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د ځينو عواطف ډير تيز او بارزوي د ځينو نه وي، په ځينو کبې شعري طبيعت قوي وي او په ځينو کبې ضعيف وي.

دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کبې به په کوم يوه څه ليکي يو به يې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نکارش ته به ادبي رنگ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترگه وگوري او نفسيت به يې په نظر کبې ونيسي لکه چې په سيدجمال الدين ډيرې مقالې او نظموونه وليکل شوه چې په ځينو کبې ادبي خوانه تمايل لپده کيږي او په ځينو کبې تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کبې خپل خصوصيت ښيي.

د عواطفو ثبات اونه رالويده

ځېنې ليکونکي اوشاعران وي چې عواطف يې ثبات او دوام نه لري يعنې ديوه مضمون او يوه شعر اغاز او انجام يې ډير فرق لري او کلام يې له خپل حسن او خوږوالي څخه ابتدا ل او پيکه توب ته رالويږي. يو بيت يا يوه مصرع يې ډير ه بڼه او موثره وي مگر بل بيت اوبله مصرع يې هغسې نه وي او په وينا کښې يې د ادبي قيمت په لحاظ لوړې ژورې تيب وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په وينا کښې دې له سره تراخړه پورې يورنگ او يواهنک موجودوي ځکه چې په دغه ډول يورازوالی هم دبلاغت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالويده او تيتوالي عيب دی يوراز والی يې هم عيب دی او ملال راولي نوپه ليکونکي لازمه ده چې له يوه صورت نه بل صورت ته انتقال وکړي او پخپل کلام کښې له تفنن څخه کار واخلي داکار البته په تغزلي اشعارو کښې اسان معلوميري ځکه چې يو خودا راز اشعار لنډوي بل پکښې ديوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مگر په قصايدوکښې گران ښکاري.

خيال

وايي چې خيال يوه قوه ده چې غيرمريي شيان او هغه شيان چې مشاهده يې نه شو کولی زمورله نظره تيروي مگر دا تعريف پوره نه دی اودغه راز معاني په يوه منطقي تعريف کښې راوړل کيږي هم نه. نو وروسته به يې دبحث په ضمن کښې رنکونه او ډولونه څه نه څه وښيو، خيال په ادب کښې يو خاص مقام لري او په عواطفو کښې ډير تاثير پيدا کوي. که فرضاً کله مور يو خبر واوړو چې په کوم ځای کښې څه طوفان پيښ شوی چې دومره خلک مړه او دومره کورونه وران شوي دي دا خبره راباندې دومره اثر نه کوي لکه چې دغه حادثه دکوم ادیب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخيل نه په کښې کارواختل شي. ادبي خيال په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خيال:

دا هغه شی دی چې دانسان ادراکاتو ته يو نوی صورت ورکوي او اکثر شاعران يې د تشبيه اواستعارې په ډول پخپل کلام کښې پيدا کوي لکه د حميد دايت:

دازماله غمه شمين زره پکښې خيال ديار دلبو

هسې رنگ زيب وزينت کالکه مې په شنه پياله کښې

مگر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کښې د تخيل له ابتکار او نوښتوبه کار واخيستلی شي نسبت هغه تخيل ته چې په تشبيه اواستعاره کښې وي زيات اهميت لري او د تخيل دغه راز بداعت ډير لږ او نادر هم وي چې يو مثال يې ديوه انگليسي شاعر يوشعر دی چې د دنيا لوی لوی خلک د سعادت په طلب کښې په دې ډول تصويروي:

يونياردی چې ديوالونه يې ډير جگ او دروازه يې ډيره وړه او تنگه ده، د انبار د سعادت ښاردی چې د جهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې گرځي، دې دروازې ته يو لوی حريې سړی راځي چې ډير هيوادونه يې فتح کړي دي او په

ډيرو دښمنو يې بری موندلی مگر دې لامله چې عسکری لباسونه او اسلحې يې په غاړه دي په دغه دروازه نه شي نوتلی او حيران درېږي.

وروسته ترده يولوی عالم له خپل علمي لباس او غټو غټو تالیفاتو سره راځي او دې هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ويني په ده پسې نور د سیاست او مال خاوندان رارسېږي او هر یو دلته حيران درېږي چې څه وکړم په دی حال کې یوه کوچنۍ جنۍ راپیدا کیږي او په ډیرې خوشحالی په دغه دروازه ننوځي او بیا څه شیبه وروسته بیرته راوځي دوی ته وایي چې ولې ولاړ یاست؟ دوی وایي دروازه وره ده او مور نشونوتلی، هغه وایي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوی یوبل ته گوري او متردد کیږي مگر جینۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډیر عجیب ښاردی او هر څه په کې شته په دې ډله کې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوخې هغه نور هم چې ده ته گوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.

ددې شعر ښایست او جمال دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کې ځای لري.

په پښتو کې هم چا په ارزو باندې څه لیکلي چې خلاصه یې داده:

هلته لرې دغره په لمن کې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ماکومان کاوه چې کوم ډیر قیمتې څیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلي ده په همدې گومان ور روان شوم او ډیر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم کورم چې دښیني یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هیڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز او انجام.

دلته هم په اصل موضوع کې یوتخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یوادیب په سترگو ويني او پرې پوهیږي نو چې هغه د خپل خیال په مرسته تصویر کړي مصور خیال ورته وایي مثال یې دادی:

یوه سړی دښپې له مخې تې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې دا حوال پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنگه وي؟ ده وویل یوه حیاناکه ښځه ده چې دښپې په توره پرده کې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بیرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو او معنوي مشاهداتو ته انتقال وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخي واقعاتو ته ولاړشي او د تیرو حواد ثو او زاړه عظمت تجلیات په کې وگوري نو دامفسر خیال با له شي چې یو مثال یې دادی:

په لمن دتورو غرونو دخیب وادي راگیره

لکه تور دیوان چې کښیني له پري نه گیر چاپیره

پت پنهان هره ذره کښې دخيبر خوڼي داستان دی
يو تاريخ يې په مخ ليک دی يو ياداشت دتير دوران دی
ورو په ورو دغرونو خواکښې يوکاروان روان سفر کړي
دا را ياد مې په زرگۍ کښې دتيرشوي دور منظر کړي
يوه ورځ به چيرې دلته دمحمودکاروان روان و
کردغبار دده دفوج به رسيدلی ترآسمان و
دتکبير نارې اوچتې اروپيدلې دې جهان وي
ددې ملک ذرې ذرې به له دهشته په لړزان وي
په دې خاوره دي تيرشوي دبابر غوري فوجونه
ابدالي نادر راغلی پرې به فخر کړي داغرونه

سیدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خيال ډولو نه څه نه څه وښودل شوه بايد ووايو چې تخيل دشعر يوداسې عنصر او رکن دی چې که ووايو شعر په حقيقت کښې يې له تخيله بل شی نه دی هم ورسره نايي. همدغه تخيل دی چې جهان او د جهان هره ذره شاعرته له نور عالمه په بل رازښي چې کله يې له نمراو سپورمۍ سره په خبرو راوولي او لکه يې دگل په خندا، دشمع په ژړا، د نسيم په پيغامونو پوهوي، يووخت ورته ډک سيندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته ديوه مظلوم څو قطرې اوبکې لکه يو سيلاب داسې وښيي. که دغه شاعرانه خيال له شاعر سره ملگری نه وي شاعر به هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرگوري او هيڅ شی به پرې دومره اثر نه کوي. همدغه خيال دې چې شاعرته ډيرپت او مرموز شيان ښکاره کوي او هغه څه چې عوام بلکه خواص يې هم نه شي ليدای دی يې ويني او تعبيرونه ورځنې کوي همدغه تخيل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترينه پيداکيږي او په شاعرو فيلسوف دواړو کښې ليدل کيږي. کوم فلاسفه چې دابتکار و ايجاد قوت لري هغه ارومرو د تخيل خاوندان دي او له تخيل نه ډير کار اخلي نوويلی شو چې په نيوتن او ارسطوکښې هماغه قوي تخيل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مگر داستعمال په طريقه کښې فرق و او مقصد وغرض په کښې بيل و. ديوه فيلسوف تخيل دمسايلو په حل کولو او تحقيق کښې سرفيري مگر ديو شاعر تخيل د احساساتو او عواطفو دتحريك لپاره په کارلوپري.

ځينې محققين وايي چې له شعري خيالاتونه فلسفه پيداکيږي اوله فلسفې نه بيا علم پيداشي يعنې شاعرانه خيالات او فلسفه اولعلم داسې مثال لري لکه دسپيدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختورنا. نو په دغه ترتيب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدر زیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کې چې زیاته رڼا یې پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر د معرفت تاریخ له شعره څخه شروع کړي او په علم ختمیږي. هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصر کې پیداشو چې د فلسفې څه پته نه لکیده او دغه نوموړی شاعر له حکمت او فلسفې نه دمخه د نیاتو راغی مگر وروسته ترده ارسطو د ده د طب له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهد کوي. کینرو دفرانسی یولیکونکې لیکي چې د هومر په اشعارو کې د انسان او عالم حقیقت او د هر شي اساس موجود دی.

که سړی څه قدرته دقیق شي نود عقل او فکر مانی. په خیال ولاړه ده او خیال په علومو کې زبنت ډیر د خل لري، نور علوم خولاپرېږده هغه علمونه چې د عقل په نزد بیخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضي دان څخه د واحد د تعریف پوښتنه وکړو چې د ریاضیاتو ابتداو انتها کڼل کيږي یا د هندسې دیوه عالم څخه د نقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورځنې پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان «واحد- نقطه» به یواسې شی راوښي چې بې له خیاله به بل وجود نه لري او یو تخيلی شی به وي. دا چې مور یو کانی د حس او عقل په مرسته په تاجر او تجمد پیژنو دا هم یو خیال دی دانسان تخيل دغه صورت ورکړی دی.

تخيل سره له دغو مره اهمیت چې په شعر و ادب کې یې لري که څوک یې په تشخیص کې وغولېږي او له او هامو نه یې فرق ونه کړی شي یایې بیخایه استعمال کړي نو شعر بیخونده کوي او قیمت یې راټیټوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعر کې راوړيدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام یې بللی شي لکه امرأ القیس چې پخپل یوه شعر کې وایي:

اتقتلنی والمشرقی مضاجعی

ومسنونه زرق کانیاب اغوال

مطلب یې دادی چې رقیب به ماڅنگه مړکړي چې زما په خوا کې دیمن مشرقی توره ایښي ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو داړې. نو دلته غول او د هغه داړې یو محض وهمي شی دی چې بنا یې بې امرأ القیس بل څوک ترې ونه وپېږي. که څوک تخيل بې خایه استعمال کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثالیو شاعر د بهار او پسرلي په صفت کې ددې په خای چې شنه چمنونه زیرو سره گلان، ایشارونه وستایي اوله تمثيل څخه کار واخلي د تخيل خوانه زور وکړي او خیالي شیان تصویروي. یادیه چاپه مدح اوستاینه کې د هغه واقعي او حقیقي صفات پرېږدي او د تخيل په زور ورته خیالي اوصاف پیدا کوي او ورپورې ترې یې چې هیڅ حقیقت او واقعیت پکې نه وي نو داهم په شعر کې عیب باله شي او د خیال بیخایه استعمال بلل کيږي.

تمثيل

تمثيل دې ته وایي چې شاعر او ادیب یومضمون یا یومعنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت یې سترگو ته ودرېږي. تمثيل هم په شعر کې یو اساسی جزگڼل کيږي او زبنت ډیر اهمیت لري. ارسطو وایي چې شعر په تمثيل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کې داسې نه وي هغه شعر نه بلل کيږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایز بلل کيږي د تقلید حسن او د تمثيل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یو ډول نقل او تمثيل دی دانسان په طبیعت اړومرو اثر کوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو د ارسطو په نظر یه د شعر د تاثیر سبب تمثيل دی.

کوم شعر چې له تمثيل نه په کښې کارا خستل کيږي هغه د يوه رسم مثال لري چې بايد د موضوع دقيق نکات په نظر کښې ونيول شي او له اصل سره مطابقت ولري.

په تمثيلي شعر کښې کله د شعر موضوع يوه منظره يا واقعه وي او کله د احساساتو او تمايلا تو تمثيل په نظر کښې وي. په دغه وروستۍ حصه کښې شاعر له رسام څخه موفق دی او ځينې نفسي کيفيات شته چې په رسم کښې نه راځي او په شعر کښې راځي.

ځينې تمثيلي اشعار دي چې شاعر په کښې له تخيل څخه هم ډير کار اخلي مگر په ځينو کښې يوازې تمثيل وي او له تخيل نه هيڅ کار نه وي اخستل شوی.

په ځينو مواردو کښې د شعر لوی صفت همداوي چې تمثيل ښه قوي وي او حقيقت په نظر کښې ښه مجسم شي. د تمثيل په باب کښې د شعر ښه نمونه که گورۍ نو د ښاغلي رښتين د باغ ننداره وگورۍ چې دکابل مجلې په (۱۷۶) کڼه کښې نشر شوی او د تمثيل پوره اقتدار په کښې معلومېږي.

د تخيل زور او قوت که په پښتو اشعارو کښې لټوی نو د ښاغلي خادم په اشعار کښې يې ښې ښې نمونې شته. د احساساتو او عواطفو صدق او تجلي د ښاغلي بينوا په «بې وزلي شرق» کښې وگورۍ چې د شاعر د زړه درد او رښتيا نې تائز په کښې له ورا معلوم دی او په همدغه شي دې شعر لوړ قيمت پيدا کړی دی.

د دې بخت خلاصه

د شعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا د معنويت په لحاظ دادي:

عاطفه، احساس، خيال، تمثيل. نو په هر شعر کښې چې دغه شيان يا يوله دغو څخه موجود وي، هغه شعر دی او په انسان باندې اثر کوي په کوم شعر کښې چې دغه شيان نشته او يوازې رنگين الفاظ او شعري صنعتونه په کښې دي هغه لکه يو تش ښايسته لستونی داسې وي او کوم حقيقي کيف پکښې نه ليدل کيږي او ننداره به يې کوي مگر څوک چې په شعر او ادب کښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کيږي او يوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي. د پښتو اشعارو ته چې سړی گوري او د صنعت او معنی په لحاظ په کښې غور کوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زياته توجه موجوده ده يعنې ضرور پکښې يا نور عواطف او احساسات وي يا يوعالي تخيل او لوړه مفکوره پکښې ليدل کيږي يا له ښه تمثيل او تصوير څخه پکښې کار اخستل شوی وي. او ځينې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا او ښکېنې پکښې سړی مومي او دبليغ او عالي ادب ښې نمونې يې گڼلې شو. (۱)

عاميانه بلاغت

څوکاله دمخه د يوه لوی سړي په مجلس کښې د غرو خلکو په پوهه او هوښيارۍ خبرې کيدې دې سړي چې دهيواد په يوه غرنۍ حصه کښې د يوه ستر حاکم په حث شپې ورځې تيرې کړې وې هغه خلک يې ډير زيات ستايل او مکرر به يې ويل چې دوی په خبر و له هر چانه ښه پوهيږي څوکه څوک له دوی سره د دوی په ژبه وغږيږي او مفاهمه ورسره وکړي. په همدې غرو رغو کښې داسې خلق شته چې سړی يې خبرونه حيران پاته کيږي او د تعليم له خاوندانونه يې په وينا کښې څه فرق نه ليدل کيږي.

(۱) د ښاغلي (مجروح)، (بينوا)، (خادم)، (رښتين) اشعار د دې خبرې تصديق په ښه شان کولی شي.

د ابحاث لا نه قطع شوی چې دهماغه ځای څو تنه تورزېري او سپين زېري راغله او دمجلس خلک ددوی او ضاعو او خبروته دتير بحث په اثر کښې ښه متوجه شوه چې ودري دوی څه وايي؟ اوڅنگه کړي پري؟ دوی دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارقت څخه چې درنځورتيا په اثر کښې پېښ شوی و خپل خپکان ښکاره کړ او بيایې خوا هس وکړ چې که صحت يې ښه وي بيرته ورشي او ددوی اداره پخپل لاس کښې ونيسي مگر دامقصد يې په دې ډول ادا کړ چې زموږ په ملک کښې مشهوره ده چې په يوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسړي غږ وانه وريدل شي دهغه غره ماران ښاماران کيږي او پخپل مينځ کښې يو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له مور نه بل شی جوړيږي او يو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په ماثرو وکړ او زه يې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک او هغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهيږي او دفصاحت وبلوغت نوم يې هم نه دي ارويدلي پخپله وينا کښې دبلوغت خاوندان دي او په خبرو کښې يې شعري او ادبي كيف لیده شي.

وگورئ دغه سړی له يوه ادبي منطق او تمثيل او تشبيه نه څومره ښه کار واخيست او خپل مقصد او مطلب يې دبلوغت له اصولو سره سم داسې ادا کړ چې دخپل مراد کنه او انتهايي حد ته ورسیده چې ديوه مقصد همدغه راز بيان بلاغت اووونکی ته يې بليغ ويل کيږي.

که څوک د پښتنو په جرگو او مرکو کښې ناست وي او ددوی خبرې يې اوريدلی وي هغه ته به په عاميانه محاورو کښې دغسې ډيرې نمونې يادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکو کښې هروخت له دغسې ښوښو تمثيلو او ملي رواياتو کار اخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی يوموافق تمثيل او ادبي استدلال پيدا کوي بيا خپله خبره پرې سپروي. ددوی دبلوغت زور او قوت په همدغو تمثيلو او رواياتو يا متلونو کښې وي او تشبیهات او استعارې يې هم خورا قوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبرو حق لري اودملي مجالسو خطيبان او بلغا بلل کيږي دخپل مقصدله شروع نه دمخه يو حکايت کوي ياله ملي رواياتو او عنعاتو څخه دخپل بيان دپاره يو ښه تمهيد پيدا کوي وروسته بيا خپل مقصدته راځي او خپل مطلب بيانوي نوپه دې صورت کښې ددوی وينا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکار نشي کولی اوهر څوک يې په معقوليت باور کوي که څوک په دې مجلس کښې ددوی دخبرې ترديد کوي او مخالفه نظريه قايموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به يو قوی تمهيد او حکايت پيدا کوي او خپله خبره به قوي ښيي، په دې وخت کښې نويوه ادبي مبارزه شروع او دميدان وړلو دپاره زيات فصاحت او بلاغت په کار دی. مگر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهيږي او په عاميانه ادب کښې ځای لري. په همدغه قوت دمرکو مشران او وکيلان غټې غټې خبرې ااروي او هر څوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشری راز هم په همدې کښې دی چې سړی بايد له ملي عنعاتو او رواياتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کيږي او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحياتو قوي اثر لري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښايی چې مور اوتاسې ته هيڅ ښکاره شي مگر په عامه طبقه ډير اثر کوي. په ځينو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغې داصولو پوهان راټول شوي وو. ډير ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به يې دخپلو عزيزانو احترام ته رابلل او دابه يې ورته ويل چې خپل کام او خپلو عزيزانوته په سپکه مه گورئ.

يو د بل عذر قبلوی او ننواتو ته په درنه سترکه گورئ. ديوه منلي او مسلم دليل په ډول به يې ويل چې لوڅې دخپل کام سپکه غوښته سر يې په درياب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډير متحس کړه او زيات تاثير به يې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه يم خبر چې عنعوي اصل او اساس به يې څه وي؟ مگر لوڅې چې گورم رښتيا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه يې وچ وي. نو دا خبرې که څه هم څه اصل او حقيقت ونلري تاثير خولري او له يوې ډيرې صحيح فلسفې نه په عوامو باندې زيات اثر کوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نو باید له هغه سره داسې وغږېږي چې منطق او ادب یې په هغه تاثیر وکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال او استشهد یې دهغه له فکر او ذوق سره سم وي او په نظر کېنې یې له مسلماتو څخه وي.

زموږ ادبا او شعرا باید دې خواته ملتفت وي او په خپل شعر او ادب کېنې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو، قصو او افسانو کېنې ځای لري پوره کار واخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنگین کړي چې دوی ورسره اشنادي او پرې پوهیږي چې زموږ ادب هم ملي رنگ پیدا کړي او د ملت په ذوق برابر شي.

د پښتولنې او چاریتې چې په هر چا کېنې لگيږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکېنې کار اخستلی شوی او کلمات و تعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هیڅ نا اشنایي پکېنې نه گوري وینا یې هم د حال له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. د مثال په ډول به یو څو لنډې هم راوړو.

لږ پښتو څو لنډې

کله چې مور کو چياني لنډې او دکو چيانو تپې او رو پوهیږو چې دالنډې دکوچيانو له حال او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنکه ښه تصویري لکه دالنډې:

اوسانو بیا غاړې کړې کړې

چې پرې سپرې دي سپینې خولې زیر پیزوانونه

که چاکله دکوچيانو روانې کېدې لیدلې وي چې په اوسانو باندې پښتې پیغلې سپرې وي او اوسان یو خوابله خواغاړې کړوي او تر شا گوري هغه ددې لنډې په بلاغتي کیفیت ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوادغه منظره او وضعیت ډیر ښه تمثیلوي او له بلې خوادې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوسان هم ددغو پیغلو دښایست او جمال احساس کوي او ددوی نندارونه مخ راگرځوي.

په دغسې مواردو کېنې چې مطلب ددغو پیغلو ستاینه ده ښایي چې ډیر تعبیرات پیدا شي مگر هر تعبیر به دکوچيانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کېنې دغومره بلاغت موجود وي.

په یوه بله لنډې کېنې یوه کوچۍ پیغله خپل اشنا ته وایي:

تر دې خروړی سپی راتیر شه

تر دې ملالې خولې به زه در تیره شمه

په دې لنډې کېنې یو شرط او تعلیق لیدل کېږي چې باید مین یې پر ځای کړي او دملالې خولې په مقابل کېنې یوکران کار قبول کړي چې هغه له خروړی سپي څخه تیریدل دي. په دې ځای کېنې البته ډیر مشکل شرطونه پیدا کیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مگر دکوچيانو له حال او ژوند سره به یې دغومره موافقت نه درلود لکه چې دا شرط یې لري.

یوه کوچۍ پیغله باید هر څوک له خپل خروړی سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمړی خلکوته وښيي دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسبت او موافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکېنې شته چې دخروړی سپي په لفظ کېنې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثر دی چې ځینې دتصوف خاوندان له دې لنډۍ نه دحقیقت په نامه یوه بله معنی اخلي او وایي چې خوروی سپی نفس دی اوله دې نه تیریدل خدای ته رسیدل دي. که دلته توپ او توپخانې یادې شوې وای ددغسې تاویل دپاره به هم څه مجال نه و او دومره ظرفیت په دې لنډۍ کې نه پیدا کیده. ددې لنډۍ په ځواب کې یو د توري خاوند او توريالی مین خپلې معشوقې ته وایي:

دسپینې خولې تن راته کیده

که دچرو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم یوبلیغ تعبیر دی او له ده سره مناسب ایسي ځکه چې د چرو په څوکو تیریدل انتهایي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهیږي چې ددغسې سختې لارې یون دومره گران دی چې له خوروی سپو تیریدل ورته هیڅ دي او څوک چې دا قبلوي هغه په خوروی سپو هم نه ایسارېږي.

که سړی په شعر و ادب کې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په یوه ښه او بلیغ تعبیر کې مضمزه ده که څوک د خپل مقصد لپاره یو قوي اولطیف تعبیر ومومي چې مبتذل اوپیکه نه وي دې سړي په یقین سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه یې قایمه کړي ده. په دې تعبیر کې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحات او حسن به په کې وي او یو نوی تعبیر او ښه تصویر به ورته ویل کېږي لکه په دې لنډۍ کې:

مخ په مړوند کله پتیري

ظالمه یاره سلامي ولاړه یمه

وگورئ دلته یوازې یوښه تصویر اونه تعبیر په سړي اثر کوي. داد حیاناکو پیغلو عادت دی چې منگی به یې په اوره وي او گودرله به ځي نو چې څوک نارینه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نیسي او درېږي په دې وضعیت ښایي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوڅه گله یې ور لېږلی وي نو دا ورته وایي چې زه تا ته سلامي ولاړه یم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پتیري رښتیا وایي لمرچاپه گته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعیت ولاړه وي. په یوه بله لنډۍ کې یومین د خپلې لیلې په پوزه سره ننکۍ گوري اوسپینې خولې ته یې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډول ورته څرگندوي:

ستا په ننکۍ کې شیطان ناست دی

هره شیبه مې ستا خولگۍ ته لمسونه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کې ورځنې خوله غواړي مگر که ورته ووايي چې خوله را کړه یامې ستا خولي ته ډیر زړه کېږي دابه یوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کې خوند پیدا کړي او شعر ورځنې جوړ کاندې نو اول ننکۍ ستایي بیا پکې شیطان کېښوي، وروسته تردې نو ورته وایي چې ستاله خپله کوره دي چې ما په کراره نه پرېږدي او ستا خولگۍ ته مې لمسوي ښایي چې خبرې دشعري سحر په مرسته په هغې اثر کړی وي او هغې هم ویلې وي:

دسپینې خولې واک مې درکړی.....

په پښتوکښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پيرايونه پکښې کاراخستل شوی وي مگر په زړه خوږې لکي اوبڼه لطف لري لکه چې يو مين خپلې مينې ته وايي:

که دنيایي شرمونه نه وای

تابه منکی وورزه به تش درسره تلمه

دالنډۍ څومره ساده ده چې هيڅ صنعت هيڅ تخيل پکښې نشته او بې له تشو تلوو هغه هم هله چې دنيا يي شرم نه وای نور څه نه لري مگر مينه او محبت پکښې ځای لري او دعاطفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمينې دپاره تش تک بلکه دتک ارزو هم لطف لري او په زړه اثرکوي.

په يوه بله لنډۍ کښې يو عاشق خپلې معشوقې ته پيغام استوي چې زه ستاد خوښۍ په اميد درځم او په هرقيمت چې وي غواړم يې نووايي:

که مې اجل ستا په خوښۍ وي

سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشبيهاو اوناڅخيالی څه رنگ نشته مگر رنگ يې څه کوي خوند يې ښه! د خپلې محبوبې بورجل ته به ډير خلک په مختلفولارو تللي وي خو په دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اووښونکی ورځي بل څوک به نه وي ورغلی. هرڅوک چې چيرته ځي اوسفر کوي نودلارې توبڼه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مگر دې کفن په سرتړي او روانيږي دا تک شاعرانه تک دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کيږي او ده به هم له پتنگه زده کړی وي.

دمينې او محبت خبرې که هر څومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په يوه لنډۍ کښې يومين خپلې مينې ته دکور وړانۍ ښيراکوي او ورته وايي:

کور دې نژدې ديدن دې لري

ديوال دې رنگ شه چې وريادې ووينمه

مگر سړی پوهيږي چې دا ښيرا له مينې اومحبتته دی او په دې ښيراو کښې عشق او محبت مضمردی داهم هماغه شان ښيرادی لکه چې يوه مينه خپل مين ته وايي:

توتې توتې په تورو راشې

چې پرهاړونه دې گندم خوله درکومه

نو کوم زخمونه چې دغسې ملهم پيدا کوي سړی به پرې ولې نه خوشحاليږي او ولې به دغسې ښې دعاگانې ښيرابولي؟ رښتيا هم داده چې دمينې اومحبت خبرې ډيرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړی ځکه چې مينه په همدغو مکررو توصيفونو ارزوي.

په کومه خبره کښې چې دمينې او محبت جلوه وي هغه که په هر عبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ويل کيږي.

يوه معشوقه بې له کومې تشبيه اواستعارې خپل مين ته وايي:

سترگې مې تانه تورولې

چې ته رانغلې په سالو يې پاکومه

خوک چې په مینه او محبت پوهیزي او د شعر حقیقت او هویت ته رسیدلی وي هغه به دا لنډۍ هیڅکله هیره نه کړي او د لوړو اشعارو نمونه به یې وگڼي، ځکه چې د عشق او محبت په عالم کې چاته سترگې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب یې بیرته پاکول ډیر لوړ قیمت لري. یو بل حای یو ارمانجن مین وایي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تیرې دمیرو را چلوینه

سړی چې کوري ډیر خلک وینې چې د پيسو دپاره تیرې چلوي او خوک ورته هیڅ نه ملتفت کیږي مگر یومین چې د خپل جانان دوصال په مقابل کې تیرو چلولو ته تن ږدي، دده بار اوږې تیرې د عشق او شعر په مانی کې لکیري او یو یادگار ورځنې پاته کیږي.

«پای»

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**